

ધોરણ- 10

સંસ્કૃત

14. ક इदं दुष्करं कुर्यात्

કોણ આ મુશ્કેલ કાર્ય કરે?

અનુવાદ સાથે સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

ઈ.સ. પૂર્વે ચોથી શતાબ્દીમાં મગધમાં નંદવંશનું રાજ્ય હતું. મગધની રાજધાની પાટલિપુત્રમાં જન્મેલા વિષ્ણુગુપ્તે નંદના અત્યાચારી શાસનનો અંત કર્યો. આ વિષ્ણુગુપ્ત તક્ષશિલા વિદ્યાપીઠમાં રાજનીતિશાસ્ત્રના આચાર્ય હતા. વ્યવસાયે શિક્ષક એવા આ રાજનીતિશાસ્ત્રના પંડિતે ખંડિત થતાં રાજ્યોને અખંડ બનાવવા અને અત્યાચારથી પીડાતી પ્રજાને અત્યાચારથી મુક્ત કરવા સક્રિય રાજનીતિમાં રસ લીધો અને નંદવંશના અત્યાચારી શાસનનો અંત આણ્યો. તે સાથે ખંડિત ભારતને અખંડ બનાવ્યું. સામાન્ય પરિવારમાં જન્મેલા ચંદ્રગુપ્ત નામના બાળકને આચાર્ય કૌટિલ્ય રાજનીતિના પાઠ ભણાવ્યા. પોતાની કડક પરીક્ષામાંથી પાર ઊતરેલા આ સુયોગ્ય શિષ્ય ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યને મગધના રાજસિંહાસન ઉપર પ્રસ્થાપિત કર્યો. આ ઐતિહાસિક ઘટનાને કથાવસ્તુ તરીકે લઈને વિક્રમની સાતમીથી નવમી શતાબ્દીની વચ્ચે થઈ ગયેલા મનાતા વિશાખદત્ત નામના સંસ્કૃત કવિએ મુદ્રારાક્ષસ નામનું એક નાટક રચ્યું છે. સાત અંકના આ નાટકના પ્રથમ અંકમાંથી એક દશ્ય પસંદ કરી, તેને સમ્પાદિત કરીને પ્રસ્તુત પાઠ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે.

નંદરાજાનો રાક્ષસ નામનો એક અમાત્ય હતો. તે ખૂબ જ સજન, વફાદાર અને પ્રજાવત્સલ હતો. નંદવંશના રાજ્યનો અંત થતાં અમાત્ય રાક્ષસ પોતે પણ પદભ્રષ્ટ થાય છે અને છદ્મવેશે અજાણ્યા સ્થળે ચાલ્યો જાય છે. પોતાનાં કર્તવ્ય અને દેશહિત માટે ખૂબ જ નિષ્ઠાવાન આ અમાત્યને આચાર્ય ચાણક્ય પોતાના પક્ષે લાવીને મગધના નવપ્રસ્થાપિત ચંદ્રગુપ્તના અમાત્ય તરીકે નીમવા માંગતા હતા. તેથી તેની ભાળ મેળવવા માટે ચંદનદાસ નામના શ્રેષ્ઠીને બોલાવે છે. આ ચંદનદાસ અમાત્ય રાક્ષસનો ખાસ અંગત મિત્ર હતો. તેણે રાક્ષસના કુટુંબને ગુપ્ત રીતે પોતાને ઘેર રક્ષણ આપ્યું હતું. ચાણક્યને આની જાણ થતાં તે ચંદનદાસને બોલાવે છે અને અમાત્ય રાક્ષસને મેળવી આપવા જણાવે છે. પ્રસ્તુત પાઠમાં આ સંદર્ભનો ચાણક્ય અને ચંદનદાસ સાથેનો સંવાદ છે.

અહીં ચંદનદાસની રાક્ષસ પ્રત્યેની વફાદારીભરી મિત્રતાનું સુંદર નિરૂપણ થયું છે. પોતાના મિત્ર અને તેના પરિવારના રક્ષણ માટે પોતાનો અને પોતાના પરિવારનો ભોગ આપવા ચંદનદાસ તૈયાર થઈ જાય છે અને મિત્ર તો પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે પ્રિય છે, એ પુરવાર કરી આપે છે. મિત્ર પ્રત્યેની ચંદનદાસની આ ભાવના પ્રત્યે ચાણક્ય પણ મનોમન પ્રસન્નતા અનુભવે છે. સંવાદોમાં આવતાં વાક્યોમાં વપરાયેલાં વિધ્યર્થ કૃદન્તનાં રૂપોનો પણ અભ્યાસ કરવાનો છે.

ચાણક્યઃ - (સ્વશિષ્યં પ્રતિ) વત્સ, શ્રેષ્ઠી ચન્દનદાસઃ અત્ર આનેતવ્યઃ।

ચાણક્ય - (પોતાના શિષ્યને) વત્સ, શેઠ ચંદનદાસને અહીં લઈ આવ.

શિષ્યઃ - યદાજ્ઞાપયતિ ઉપાધ્યાયઃ।

શિષ્ય - જેવી ગુરુજીની આજ્ઞા.

(ઇતિ નિષ્ક્રમ્ય ચન્દનદાસેન સહ પુનઃ પ્રવિશ્ય)

(એમ બોલી બહાર નીકળીને ચંદનદાસ સાથે ફરી પ્રવેશીને.)

ચન્દનદાસઃ - (સ્વગતમ્) ચાણક્યઃ યદા આહ્વયતિ તદા નિર્દોષસ્ય અપિ શઙ્કા વર્ધતે કિં પુનઃ
જાતદોષસ્ય। અત એવ મયા અમાત્યરાક્ષસસ્ય ગૃહજનોઽન્યત્ર પ્રેષિતઃ। મમ તાવત્
યદ્ભવતિ તદ્ભવતુ નામ।

ચંદનદાસ - (મનમાં) ચાણક્ય જ્યારે બોલાવે ત્યારે નિર્દોષની પણ શંકા વધે છે, તો વળી જેણે
ગુનો કર્યો હોય તેનું તો પૂછવું જ શું? એટલે જ મેં અમાત્ય રાક્ષસના પરિવારને
બીજે મોકલી દીધો. મારું તો જે થવું હોય તે ભલે થાય.

શિષ્ય: - ભો: શ્રેષ્ઠિન્ ! ઇતઃ ઇતઃ।

શિષ્ય - શેઠ ! આ તરફ, આ તરફ,

ચન્દનદાસ: - અયમાગતોઽસ્મિ। (ઉભૌ પરિક્રામતઃ।)

ચંદનદાસ – આ હું આવ્યો. (બંને ફરે છે.)

શિષ્ય: - ઉપાધ્યાય, અયં શ્રેષ્ઠી ચન્દનદાસઃ।

શિષ્ય - ગુરુજી ! આ શેઠ ચંદનદાસ,

ચન્દનદાસ: - (ઉપસૃત્ય) જયતુ જયત્વાર્યઃ।

ચંદનદાસ – (પાસે જઈને) આપ મહાનુભાવનો જય થાઓ, જય થાઓ.

ચાણક્ય: શ્રેષ્ઠિન્, સ્વાગતં તે। ઇદમાસનમ્, તત્ર સ્થાતવ્યમ્।

ચાણક્ય – શેઠજી, તમારું સ્વાગત છે. આ આસન છે; ત્યાં બિરાજો.

ચન્દનદાસ:- યદાર્ય આજ્ઞાપયતિ। (ઉપવિષ્ટઃ।)

ચંદનદાસ – જેવી આપશ્રીની આજ્ઞા. (બેસે છે.)

चाणक्यः - अपि प्रचीयन्ते संव्यवहाराणां वृद्धिलाभाः वः।

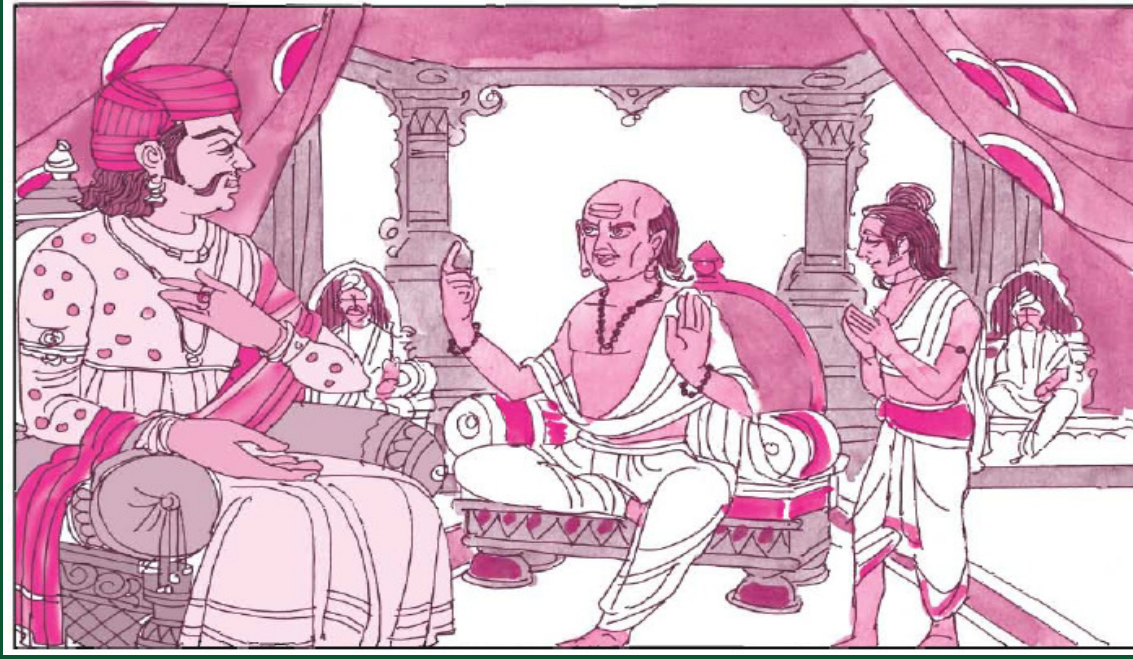
ચાણક્ય - શું વેપાર-વાણિજ્યના તમારા વૃદ્ધિના લાભો વધી રહ્યા છે ને?

चन्दनदासः - (स्वगतम्) अत्यादरः शङ्कनीयः। (प्रकाशम्) आर्य ! अथ किम्, आर्यस्य
પ્રસાદેન અખણ્ડિતા મે વાણિજ્યા।

ચંદનદાસ – (મનમાં) વધુ પડતો આદર શંકા ઉપજાવે છે. (મોટેથી) આર્ય! હાજી, આપશ્રીની
કૃપાથી મારો વેપારધંધો અખંડ રીતે ચાલ્યા કરે છે !

चाणक्यः - भोः श्रेष्ठिन् ! अपि कदाचित् चन्द्रगुप्तस्य दोषान् पूर्वनृपतेः नन्दस्य गुणान्
अधुना स्मरन्ति प्रकृतयः?

ચાણક્ય - હે શ્રેષ્ઠજી ! શું ક્યારેય ચંદ્રગુપ્તના દોષોને અને અગાઉના રાજા વંદના ગુણોને
અત્યારે પ્રજાજનો યાદ કરે છે ?

ચન્દનદાસઃ - શાન્તં પાપમ્ । શારદનિશાસમુદ્ગતેન પૂર્ણિમાચન્દ્રેણ અધિકં નન્દન્તિ પ્રકૃતયઃ।
ચંદનદાસ - અરેરે, આ શું બોલ્યા? શરદઋતુની રાત્રિમાં નીકળેલા પૂર્ણિમાના ચંદ્ર વડે પ્રજાજનો
વધારે પ્રસન્ન છે !

ચાણક્યઃ ભોઃ શ્રેષ્ઠિન્ ! પ્રીતાભ્યઃ પ્રકૃતિભ્યઃ પ્રતિપ્રિયમિચ્છન્તિ પ્રકૃતયઃ।
ચાણક્ય - ઓ શેઠ ! પ્રસન્ન થયેલા પ્રજાજનો પાસેથી રાજાઓ વળતા પ્રિયની ઇચ્છા રાખે છે.

ચન્દનદાસઃ - આજ્ઞાપયતુ આર્યઃ। કિં કિયત્ ચ અર્થજાતમ્ અસ્માજ્જનાદિષ્યતે।

ચંદનદાસ – આપ મહાનુભાવ આજ્ઞા કરો. શું અને કેટલા પ્રમાણમાં ધન આ વ્યક્તિની (મારી) પાસેથી ઇચ્છો છો ?

ચાણક્યઃ - ભોઃ શ્રેષ્ઠિન્, ચન્દ્રગુપ્તરાજ્યમિદં, ન નન્દરાજ્યમ્ । અર્થઃ તુ નન્દાય એવ રોચતે સ્મ, ચન્દ્રગુપ્તસ્ય તુ પ્રજાનાં પરિકલેશાભાવે એવ રુચિઃ।

ચાણક્ય - હે શેઠ! આ ચંદ્રગુપ્તનું રાજ્ય છે; નંદનું રાજ્ય નથી. પૈસો તો નંદને જ પ્રિય હતો; ચંદ્રગુપ્તને તો પ્રજાજનોને દુઃખ ન રહે એમાં જ રુચિ છે.

ચન્દનદાસઃ - (સહર્ષમ્) અનુગૃહીતોઽસ્મિ।

ચંદનદાસ – (હર્ષ સાથે) હું આભારી થયો.

ચાણક્યઃ - સ ચ પરિકલેશાભાવઃ કથમાવિર્ભવતીતિ ન પ્રષ્ટવ્યમ્।

ચાણક્ય – અને તે દુઃખનો અભાવ કઈ રીતે પ્રગટ થાય છે. એ પૂછવું ન જોઈએ.

ચન્દનદાસઃ આજ્ઞાપયતુ આર્યઃ।

ચંદનદાસ - શ્રીમાન આજ્ઞા આપો.

ચાણક્યઃ સંક્ષેપતઃ નૃપતિં પ્રતિ અવિરુદ્ધા વૃત્તિઃ વર્તિતવ્યા।

ચાણક્ય - સંક્ષેપમાં રાજા પ્રત્યે વિરોધ રહિત (અનુકૂળ) વર્તન રાખવું.

ચન્દનદાસઃ - કઃ પુનઃ અધન્યો નૃપતેઃ વિરુદ્ધમાચરતિ।

ચંદનદાસ - એવો વળી કોણ અભાગિયો છે, જે રાજાની વિરુદ્ધ આચરણ કરે છે ?

ચાણક્યઃ ભવાનેવ તાવત્ પ્રથમઃ।

ચાણક્ય - પહેલાં આપ જ છો.

ચન્દનદાસઃ - શાન્તં પાપમ્ શાન્તં પાપમ્ । કીદૃશસ્તૃણાનામ્ અગ્નિના સહ વિરોધઃ।

ચંદનદાસ - અરેરે, આમ બોલશો નહિ. તણખલાઓનો આગ સાથે વિરોધ કેવો?

चाणक्यः अयम् ईदृशः विरोधः यत् त्वमद्यापि राजविरोधिनः अमात्यराक्षसस्य गृहजनं स्वगृहम्
अभिनीय रक्षसि।

ચાણક્ય – આ એવો વિરોધ છે કે તમે આજે પણ રાજવિરોધી અમાત્ય રાક્ષસના પરિવારજનોને
પોતાને ઘેર લઈ જઈને રક્ષો છો.

चन्दनदासः - आर्य, अलीकमेतत्, केनापि अनभिज्ञेन आर्यस्य एतत् निवेदितम्।

ચંદનદાસ – મહાનુભાવ! એ જૂઠું છે; કોઈક અજાણ્યાએ આપશ્રીને એ જણાવ્યું હશે!

चाणक्यः भोः श्रेष्ठिन् ! अलमाशङ्कया। भीताः पूर्वरजपुरुषाः पौराणां गृहेषु गृहजनं निक्षिप्य
देशान्तरं व्रजन्ति। ततः तत्प्रच्छादनमेव दोषमुत्पादयति।

ચાણક્ય – હે શ્રેઠ ! શંકા કરવી રહેવા દો. ભય પામેલા અગાઉના રાજાના માણસો નગરજનોનાં
ઘરોમાં (પોતાના) પરિવારજનોને રાખીને અન્ય દેશમાં જતા રહે છે. પછી તેમને છુપાવવા
એ જ ગુનો ઉત્પન્ન કરે છે.

चन्दनदासः एवं नु इदम्। तस्मिन् समये अमात्यराक्षसस्य गृहजनः मम गृहे आसीत्।

ચંદનદાસ - આ એમ જ છે. તે સમયે અમાત્ય રાક્ષસનો પરિવાર મારે ત્યાં હતો.

चाणक्यः प्रथमम् अनृतम्, इदानीम् आसीत् इति परस्परविरुद्ध वचने।

ચાણક્ય - પહેલાં ખોટું, હવે હતું એ બે વચનો પરસ્પર વિરુદ્ધ છે.

चन्दनदासः - आर्य, अलीकमेतत्. केनापि अनभिजेन आर्यस्य एतत् निवेदितम्।

ચંદનદાસ - એટલો જ મારો વાણીનો દોષ છે.

चाणक्यः भोः श्रेष्ठिन् ! चन्द्रगुप्तस्य राज्ये अपरिग्रहः छलानाम्। तत् समर्पयितव्यः

રાક્ષસસ્ય ગૃહજનઃ। અચ્છલેન ભવિતવ્યમ્ ભવતા।

ચાણક્ય - હે શેઠ! ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યમાં છળને સ્થાને નથી. તો રાક્ષસના પરિવારને સોંપી

દો અને આપ દોષ રહિત થઈ જાઓ. ।

चन्दनदासः - आर्य ! ननु विज्ञापयामि, तस्मिन् समये आसीत् मम गृहे अमात्यराक्षसस्य
गृहजनः।

ચંદનદાસ - શ્રીમાન! ખરેખર હું વિનંતી કરું છું કે તે સમયે મારે ઘેર અમાત્ય રાક્ષસનો
પરિવાર હતો.

चाणक्यः अथ इदानीं क्व गतः।

ચાણક્ય - હવે અત્યારે ક્યાં ગયાં ?

चन्दनदासः न जानामि कुत्र गतः।

ચંદનદાસ - ક્યાં ગયાં એ હું જાણતો નથી.

चाणक्यः कथं न जानासि नाम। भोः श्रेष्ठिन् चन्दनदास ! राजविरोधिषु तीक्ष्णदण्डः

नृपतिः चन्द्रगुप्तः। सः न मर्षयिष्यति राक्षसकलत्रस्य प्रच्छादनं भवतः। तत् रक्षितव्यं
परकलत्रेण आत्मनः कलत्रं जीवितं च।

ચાણક્ય – શું તમે જાણતા નથી ? ઓ શેઠ ચંદનદાસ! રાજાના વિરોધીઓ પ્રત્યે રાજા ચંદ્રગુપ્ત
ઉગ્ર દંડ આપનારા છે. તે રાક્ષસના પરિવારને છુપાવવાનું તમારું કૃત્ય માફ કરશે નહીં.
તો પારકાના પરિવાર વડે પોતાનો પરિવાર અને પોતાનું જીવન બચાવી લો.

चन्दनदासः - आर्य, किं मे भयं दर्शयति भवान्। सन्तमपि गेहे अमात्यराक्षसस्य गृहजनं न
समर्पयामि, किं पुनः असन्तम्।

ચંદનદાસ – શ્રીમાન! શું આપ મને બીક બતાવો છો? ઘરમાં અમાત્ય રાક્ષસનો પરિવાર હોવા
છતાં હું ન સોપું, તો ન હોય તેનું શું?

चाणक्यः चन्दनदास, एष एव ते निश्चयः।

ચાણક્ય – ચંદનદાસ, આ જ તમારો નિશ્ચય છે?

चन्दनदासः - बाढम्, एष मे स्थिरः निश्चयः।

ચંદનદાસ – હા, આ જ મારો દઢ નિશ્ચય છે.

चाणक्यः (स्वगतम्) साधु चन्दनदास ! साधु ।

સુલભેષ્વર્થલાભેષુ પરસંવેદને જનઃ ।

ક ઇદં દુષ્કરં કુર્યાત્ ઇદાર્નીં શિબિના વિના ॥

ચાણક્ય – (મનમાં) શાબાશ, ચંદનદાસ! શાબાશ !

ધનનો લાભ સુલભ હોવા છતાં બીજા માણસના દુઃખમાં અત્યારે
રાજા શિબિ વિના કોણ આવું મુશ્કેલ કામ કરે ?

स्वाध्याय

प्र. 1. अधोदत्तेभ्यः विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत

(1) चन्दनदासेन अमात्यराक्षसस्य गृहजनः कुत्र निर्वाहितः?

A. स्वगृहे B. अन्यत्र C. मित्रगृहे D. अरण्ये

(2) नन्दाय किं रोचते स्म?

A. अर्थः B. प्रजाकल्याणम् C. युद्धम् D. धर्मवृद्धि

(3) तृणानाम् सह विरोधः कीदृशः

A. अग्निम् B. अग्निना C. अग्नेः D. अग्निः

(4) चन्दनदासः स्वगतं वदति, अहं तु

A. निर्दोषः B. साशङ्कः C. मुक्तदोषः D. जातदोषः

(5) भीताः पूर्वराजपुरुषाः पौराणां गृहेषु गृहजनं निक्षिप्य देशान्तरं

A. व्रजति B. व्रजतः C. व्रजन्ति D. व्रजन्ते

6) चाणक्यः यदा आहवयति तदा अपि साशङ्कः भवति।

A. निर्दोषः B. निर्दोषाः C. निर्दोषेण D. निर्दोषैः

प्र. 2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरत -

(1) चाणक्यः स्वशिष्याय किं कथयति?

उत्तरम् – चाणक्यः स्वशिष्याय कथयति – "वत्स, श्रेष्ठी चन्दनदासः अत्र आनेतव्यः।"

(2) चन्द्रगुप्ताय किं रोचते?

उत्तरम् – प्रजानां परिकलेशाभावः एव चन्द्रगुप्ताय रोचते।

(3) भूपाः प्रीताभ्यः प्रकृतिभ्यः किम् इच्छन्ति?

उत्तरम् – भूपाः प्रीताभ्यः प्रकृतिभ्यः प्रतिप्रियम् इच्छन्ति।

(4) भीताः राजपुरुषाः कुत्र गृहजनं निक्षिपन्ति?

उत्तरम् - भीताः राजपुरुषाः पौराणां गृहेषु गृहजनं निक्षिपन्ति।

प्र. 3. अधोदत्तानां कृदन्तानां प्रकारं लिखत -

(1) निष्क्रम्य – निस् + क्रम् (1 प.) सम्बन्धक भूतकृदन्त अथवा ल्यबन्त अव्यय

(2) निर्वाहितः - निर् + वह (1 प.) प्रेरक कर्मणि भूतकृदन्त

(3) शङ्कनीयः- शङ्क् (1 आ.) विध्यर्थ कृदन्त

(4) इष्टः - इष् (6 प.) कर्मणि भूतकृदन्त

(5) प्रष्टव्यम् – प्रच्छ (6 प.) विध्यर्थ कर्मणि कृदन्त

(6) निक्षिप्य – नि + क्षिप् (6 प.) सम्बन्धक भूतकृदन्त अथवा ल्यबन्त अव्यय

प्र. 4. समासप्रकारं लिखत -

- (1) जातदोषः - जातः दोषः यस्य सः - बहुव्रीहि समासः
- (2) वृद्धिलाभाः - वृद्धेः लाभाः - षष्ठी तत्पुरुष समासः
- (3) नन्दराज्यम् - नन्दस्य राज्यम् - षष्ठी तत्पुरुष समासः
- (4) परकलत्रम् - परस्य कलत्रम् - षष्ठी तत्पुरुष समासः
- (5) देशान्तरम् - अन्यः देशः - कर्मधारय समासः

प्र. 5. वचनानुसारं धातुरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयत -

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(1) इच्छामि	<u>इच्छावः</u>	<u>इच्छामः</u>
(2) व्रजति	व्रजतः	व्रजन्ति
(3) <u>परिक्रामति</u>	परिक्रामतः	<u>परिक्रामन्ति</u>
(4) पराजेष्यति	<u>पराजेष्यतः</u>	<u>पराजेष्यन्ति</u>

પ્ર. 6. રેખાંકિતાનાં પદાનાં સ્થાને પ્રકોષ્ઠાત ડચિતં પદં ચિત્વા પ્રશ્નવાક્યં રચયત -

(કેન, કઃ, કિમ્, કીદશમ્, કસ્ય)

(1) નન્દસ્ય અર્થસમ્બન્ધઃ પ્રીતિજનકઃ।	➡	કસ્ય અર્થસમ્બન્ધઃ પ્રીતિજનકઃ?
(2) ંતત્ પ્રચ્છાદનં દોષમ્ ઉત્પાદયતિ।	➡	ંતત્ કિં દોષમ્ ઉત્પાદયતિ?
(3) અમાત્યરાક્ષસઃ ચન્દ્રગુપ્તં ન પરાજેષ્યતિ।	➡	કઃ ચન્દ્રગુપ્તં ન પરાજેષ્યતિ?
(4) શિષ્યઃ ચન્દનદાસેન સહ પ્રવિશતિ।	➡	શિષ્યઃ કેન સહ પ્રવિશતિ?

પ્ર. 7. અધોદત્તાનાં પ્રશ્નાનામ્ ઉત્તરાણિ ગુર્જરભાષાયાં લિખત -

(1) યાણક્ય કઈ રીતે ચંદનદાસ પ્રત્યે અત્યાર વ્યક્ત કરે છે ?

ઉત્તર : યાણક્ય શેઠ ચંદનદાસનું સ્વાગત કરતાં કહે છે શેઠજી, - આ આસન છે; ત્યાં બેસો, પછી યાણક્ય ચંદનદાસને આ પ્રશ્નો પૂછે છે : વેપારધંધો બરાબર ચાલે છે ને?; તમારા વેપારવૃદ્ધિના લાભ વધતા જાય છે ને? યાણક્ય આ રીતે ચંદનદાસ પ્રત્યે અત્યાધર વ્યક્ત કરે છે.

(2) ચાણક્યના મતાનુસાર નંદના અને ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યમાં

ઉત્તર : ચાણક્યના મતાનુસાર, ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યમાં ધન કરતાં પ્રજાના કલ્યાણનો વધુ ખ્યાલ રાખવામાં આવે છે; નંદના રાજ્યમાં ધનને મહત્ત્વ આપવામાં આવતું હતું.

(3) ચાણક્ય ચંદનદાસને ચંદ્રગુપ્તનો પ્રથમ વિરોધી કેમ ગણાવે છે ?

ઉત્તર : ચંદનદાસે ચંદ્રગુપ્ત(રાજા)ના શત્રુ અમાત્ય રાક્ષસના પરિવારને પોતાના ઘરમાં આશ્રય આપ્યો છે. તેથી ચાણક્ય ચંદનદાસને ચંદ્રગુપ્તનો પ્રથમ વિરોધી ગણાવે છે.

(4) ચાણક્ય ચંદનદાસને કઈ રીતે ભય બતાવે છે?

ઉત્તર : ચંદનદાસ ચાણક્યને કહે છે કે એક સમયે મારા ઘરમાં અમાત્ય રાક્ષસનો પરિવાર હતો; હવે નથી. ચાણક્ય પૂછે છે કે હવે તે બધાં ક્યાં ગયાં ? ચંદનદાસ જણાવે છે કે ક્યાં ગયાં તે હું જાણતો નથી. ચાણક્ય ચંદનદાસને કહે છે કે રાજવિરોધીઓને રાજા ચંદ્રગુપ્ત અત્યંત ઊગ્ર દંડ આપે છે. આમ કહી ચાણક્ય ચંદનદાસને ભય બતાવે છે.

(5) રાક્ષસના પરિવારની સોંપણી કરવા અંગે ચંદનદાસ (ચાણક્યને) શો ઉત્તર આપે છે?

ઉત્તર : ચંદનદાસ ચાણક્યને કહે છે કે, 'શ્રીમાન! ઘરમાં અમાત્ય રાક્ષસનો પરિવાર હોય તોપણ હું તેની સોંપણી ન કરું તો ન હોય તેનું શું?' ચાણક્ય ચંદનદાસને પૂછે છે કે શું આ જ તમારો નિશ્ચય છે ? ચંદનદાસ ઉત્તર આપે છે કે 'હાજી', આ જ મારો નિશ્ચય છે.